

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК

У статті йдеться про повну драматизму вісімдесятилітню історію Інституту літератури, про його місце в системі української академічної науки.

Ключові слова: Інститут, академія, відділ, наука, історія, напрямки.

Mykola Zhulynsky. National centre of philology

The essay deals with the dramatic 80-year history of the Institute of Literature, and defines its place within the structure of Ukrainian humanities.

Key words: Institute of Literature, Academy of Sciences, department, science, history, trend.

“...Наука, це крона духовного світу, аж ніяк не завершена на своєму початку” [4, 24], – так висловився Гегель у “Феноменології духу” про науку, мета якої полягає в осягненні істини. І справді, у тих суспільно-політичних умовах, які вже на початку ХХ століття драматизували до трагічного вивершення розвиток національної науки про літературу, годі було сподіватися на якусь системну завершеність першопочаткового становлення філологічних наук. Здавалося б, цілком можна було розраховувати на успіх, бо ефективно діяло Наукове товариство імені Тараса Шевченка у Львові, яке, на думку багатолітнього його керівника Михайла Грушевського, “стало неофіційною фактичною Українською академією наук” [3, 10]. У Києві знову ж таки завдяки ініціативі та науково-організаційній діяльності М. Грушевського постало Українське наукове товариство. Тож не дивно, що він обстоював

доцільність створення майбутньої Української академії наук на базі цих двох авторитетних науково-дослідних центрів – Наукового товариства імені Тараса Шевченка та Українського наукового товариства. Але, як відомо, голова комісії з вироблення законопроекту про утворення Української академії наук у Києві академік Петербурзької академії наук Володимир Вернадський бачив майбутню академію наук як організовану владою систему науково-дослідних центрів, діяльність котрих завдяки державному фінансуванню буде спрямована на задоволення найважливіших запитів і потреб нації та держави.

М. Грушевський мав великий досвід забезпечення діяльності цих двох, особливо НТШ, самоврядних громадських організацій і з обережністю сприймав майбутню академію наук як державну інституцію. Крім головного, точніше, визначального чинника науково-дослідної роботи – свободи творчої діяльності, вільного вираження своєї думки, своєї позиції, для вченого багато важило й те, чи культура, освіта, наука вважатимуться пріоритетною державною справою. Адже діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка і згодом Українського наукового товариства була спрямована на розвиток і підвищення авторитету національної науки, на історичне обґрунтування прав і свобод українського народу та на поширення і “вращення” в суспільну свідомість національно-визвольних ідей. І М. Грушевський, і ті літературознавці, які

ініціативно розгорнули плідні дослідження історії української літератури з перших літ діяльності Української академії наук, зосередилися на виведенні з вимушеного забуття національно-культурної спадщини українського народу, на утвердженні ролі та значення української мови у формуванні національної ідентичності, на науково обґрунтованому визначенні самотності української мови, літератури й культури.

9 липня 1918 року відбулося перше засідання комісії з вироблення законопроекту про утворення Української академії наук, на якому голова комісії академік В. Вернадський чітко визначив пріоритетне завдання в діяльності майбутньої академії: “Національна вага новітньої Академії лежить у тому, що Академія повинна допомагати зростові української національної самосвідомості та української культури через широке, глибоке, проникливе наукове студіювання минулості та сучасності українського народу та його сусідів, природи обійнятого їми краю...” [9, 80].

Очевидно, що таке визначення головних завдань науково-дослідної діяльності майбутньої Академії наук було зумовлене усвідомленням самим В. Вернадським необхідності для української нації, а отже, і для зміцнення молодого держави як національного організму, пронизаного самоусвідомленням, науково вивіреної реконструкції історичної пам'яті української нації, формування на її основі історичної свідомості, національної самоідентифікації. У цьому плані роль і вага історико-філологічного знання мала бути особливою. Тому у структурі Української академії наук, яку оприлюднив на засіданні комісії 9 липня 1918 р. її голова В. Вернадський, було передбачено організувати чотири відділи. Перший відділ, а отже, головний – історико-філологічний (з українською класою). Узагалі, за Статутом УАН у структурі Академії мало бути лише три відділи – два гуманітарних із 42 академіками й один фізико-математичний із 30 академіками. Безсумнівно, велика увага до гуманітарних наук, про що свідчила структура УАН, значною мірою була зумовлена позицією самого М. Грушевського, хоча вчений відмовився брати участь у роботі комісії з вироблення проекту закону про утворення Української академії наук. Проте недавній Голова Центральної Ради Української Народної Республіки, перебуваючи на нелегальному становищі, запросив В. Вернадського на свою конспіративну квартиру й мав із ним довгу розмову про майбутнє Академії. Підтримував позицію М. Грушевського й тогочасний міністр освіти в Гетьманаті П. Скоропадського відомий історик М. Василенко, який був дійсним членом НТШ і разом із Михайлом Сергійовичем засновував Українське наукове товариство.

М. Василенко як міністр освіти відкривав перше засідання комісії і зробив особливий акцент на ролі академічної науки, яка в той складний період становлення Української держави зобов'язана була максимально сприяти національному самоусвідомленню громадян незалежної держави та консолідації суспільства на основі сформованої системи базових цінностей і національних пріоритетів розвитку України. “Утворення Української академії наук має і велике національне значення, – наголосив міністр освіти М. Василенко, – бо ще й досі є багато людей, які скептично із насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не мають віри в життєві сили українського народу, не вважають можливим розвиток української мови і науки. Для тих же, хто вірить в життєздатність українського народу <...> утворення Академії наук має величезну вагу, являється національною потребою і черговим питанням” [9, 83].

Цілі та завдання, які поставали перед новоутворюваною Академією наук, відповідали на виклики перехідної доби в історії України. Народжувався якісно новий період історичного буття українського народу, формувалася нова конструкція українського світу, котра базувалася на трансформації набутого

нацією досвіду національно-визвольної боротьби та самозбереження в умовах колоніального знекровлення національного організму в політичну і правову форму колективної ідентичності та соціальної інтеграції.

Творці національної Академії наук Володимир Вернадський, Микола Василенко, Сергій Єфремов, Агатангел Кримський, Дмитро Багалій та передусім перші дійсні члени (академіки), призначені наказом гетьмана Павла Скоропадського 14 листопада 1918 р., усвідомлювали всю відповідальність за державотворчий процес і складність політико-правового перетворення людини на громадянина, який готовий буде обстоювати свої політичні і громадянські права. Тому участь українських учених у державобудівничих процесах була історичною необхідністю, своєрідним мобілізаційним викликом історичної доби. І хоча М. Грушевський відмовився ввійти до складу перших дійсних членів Академії наук, навіть відхилив пропозицію гетьмана стати президентом УАН, проте його ідеї, його концептуальні засади становлення академічної науки були враховані. Про це свідчить бодай те, що до складу комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН увійшли двоє представників Українського наукового товариства – П. Тутковський і Г. Павлуцький. Та й проведення перших загальних зборів нової Української академії наук, які відбулися 27 листопада 1918 р., у приміщенні Українського наукового товариства слід було розцінювати як символічний жест у бік “найвидатнішого українського історика” (В. Вернадський). Сам Михайло Сергійович як Голова Центральної ради УНР багато доклав зусиль, аби ідея демократичної конституційної держави стала реальністю, а як історик України, історик української літератури й культуролог обстоював необхідність інтегрування національної спільноти, “вирощеної” на ґрунті спільного походження й географічного розміщення, “зрощеної” в єдиний культурний організм спільною мовою, історією, традиціями, звичаями, обрядами в найдосконалішу форму державної організації. Цю позицію тією чи тією мірою поділяли й ті вчені, які прагнули науково забезпечити повноту висвітлення історичного літературного процесу на українських теренах та обґрунтувати духовну суверенність і самодостатність українського письменства від давнини до сучасності. Безперечно, ці дослідження так чи так входили у процес витворення національної держави, бо сприяли формуванню національної ідентичності. Культурний субстрат був тоді й залишається нині важливим фактором і своєрідним ферментом “вирощення” демократичної форми державної організації нації. Тому й Сергій Єфремов, й Агатангел Кримський, і Дмитро Багалій, і Володимир Перетц, Павло Зайцев, Олександр Дорошкевич, Сергій Маслов, Микола Гудзій, Павло Попов, Микола Сумцов, Микола Петров, Орест Левицький, Володимир Резанов, Дмитро Яворницький, Варвара Андріанова-Перетц, Костянтин Харлампович, Ієремія Айзеншток, а також західноукраїнські вчені Василь Щурат, Олександр Огоновський, Михайло Возняк, Кирило Студинський – усі вони не відділяли свободу творчості, свободу наукового пошуку й оприлюднення результатів наукових досліджень від свободи нації та її усвідомленої потреби утверджувати незалежність своєї держави.

Новоутворена Українська академія наук почала запроваджувати різноманітні форми і структури для організації науково-дослідної діяльності. При відділах створюються постійні комісії та кабінети як окремі, самостійні наукові підрозділи. Так, на 1921 рік у системі УАН було 17 комісій, серед яких ефективно працювала постійна “Комісія для видання пам’яток новітнього українського письменства”. Очолив її академік С. Єфремов. Була започаткована серія “Академічна бібліотека українських письменників”, і першим у цій серії мало з’явитися академічне зібрання творів І. Котляревського. Та ще раніше, 1919 року, академік А. Кримський очолив як голова комісії роботу з підготовки до видання

повних зібрань творів Т. Шевченка, І. Франка, В. Антоновича і М. Драгоманова. Водночас велася велика робота зі збирання архівних матеріалів кожного із цих письменників, особливо творчої спадщини Т. Шевченка, над підготовкою до друку якої плідно працював П. Зайцев. Інститут Тараса Шевченка й постав зі збирання спадщини великого поета, котре розгорнув майбутній секретар цієї установи І. Айзеншток. Саме він розпочав комплектування рукописних фондів, на основі чого й виріс чільний відділ рукописів створеного в 1926 році Інституту Тараса Шевченка. Правда, ще в листопаді 1924 року на засіданні Укрголовнауки, якій були підпорядковані низка комісій і кабінетів, порушувалося питання про утворення в Харкові Будинку та Інституту Тараса Шевченка, а згодом і науково-дослідної кафедри письменства. Згідно з постановою Ради Народних Комісарів УРСР із 5 липня 1925 року закладався Інститут Тараса Шевченка в Харкові як “науково-дослідна установа, що ставить собі за мету збирати та зосереджувати матеріали й документи з нової української літератури, про Шевченка насамперед, а також науково досліджувати та популяризувати з погляду матеріального розуміння історичні та історико-літературні явища й процеси. Насамперед життя і діяльність Шевченка на тлі його епохи, а потім взагалі нове українське письменство XIX – XX вв. і літературно-громадські рухи на Україні” [9, 38].

Президія Укрголовнауки неодноразово розглядала питання про організацію Шевченківського інституту. У грудні 1925 року проф. О. Білецький обґрунтовує на засіданні Укрголовнауки доцільність створення в Харкові науково-дослідної кафедри літературознавства у структурі Інституту Тараса Шевченка. На засіданні науково-дослідної секції Укрголовнауки 30 січня 1926 р. був розглянутий проєкт статуту Інституту Тараса Шевченка, який підготував голова організаційного бюро зі створення Шевченківського інституту акад. Д. Багалій разом із заступником голови бюро С. Пилипенком, членами бюро М. Плеваком, А. Річицьким, О. Дорошкевичем та вченим секретарем І. Айзенштоком. Згідно із цим статутом колектив новоутворюваної науково-дослідної установи зобов’язувався: “Своєчасно Інститут повинен збирати архівні матеріали XIX – XX ст., організовувати та керувати роботою в галузі української літератури на місцях та знайомити широкі робітничі і селянські маси з діяльністю Шевченка та інших видатних діячів української літератури, особливо тих, діяльність котрих зв’язана з часами Революції” [9, 38].

Нарешті в листопаді 1926 року після багатьох засідань Укрголовнауки та Організаційного бюро зі створення Інституту член президії ВУАН акад. Д. Багалій був призначений директором Інституту Тараса Шевченка. Ученим секретарем установи став І. Айзеншток, науковими співробітниками в Харкові – М. Плевако, у Київському філіалі – О. Дорошкевич, аспірантами – А. Шамрай та М. Новицький. Згідно з положенням про Інститут Тараса Шевченка в його структурі передбачалися такі наукові підрозділи (кабінети): 1. Кабінет дошевченкової літератури; 2. Кабінет для вивчення життя Шевченка; 3. Кабінет для дослідження творчості Шевченка; 4. Кабінет бібліографії Шевченка та нової української літератури; 5. Кабінет післяшевченкової літератури; 6. Кабінет жовтневої літератури.

Зразу ж було розподілено, які кабінети (чотири) працюватимуть у Харкові, а які два – у Києві.

Далеко не всі кабінети були укомплектовані – бракувало відповідного фінансування, та й сам Інститут до 1928 р. не мав свого приміщення, проте керівництво установи активно залучало до співпраці відомих літературознавців, які діяли у вищій школі, у редакціях газет і журналів, літературних критиків. На цій формі наукової роботи й наголошував учений секретар Інституту І. Айзеншток у науковому звіті за перший рік діяльності: Інститут міг мати

“дійсних членів, наукових співробітників, аспірантів і членів-кореспондентів, які живуть поза межами Харкова, але виконують певні завдання Інституту або тримають сталий зв'язок з ним” [1, 204].

На таких засадах працювали в Інституті навіть його директор Д. Багалій, основна робота якого була у Всеукраїнській академії наук (ВУАН), Сергій Єфремов, Павло Филипович, Андрій Річицький (Анатолій Пісоцький), Володимир Коряк, котрий очолював “Кабінет жовтневої літератури”, та інші дослідники історії літератури й сучасного літературного життя. Київською філією Інституту Тараса Шевченка керував Олександр Дорошкевич, секретарем працював Борис Навроцький, дійсним членом був Павло Филипович, науковими співробітниками рахувалися той же Борис Навроцький і Михайло Новицький, аспірантом був Ананій Лебідь.

Крім двох кабінетів – кабінет для студіювання Шевченкового життя й кабінет для вивчення жовтневої літератури – у київській філії були секція для поезики Шевченка й секція для вивчення зв'язків творчості Шевченка з пошевченковою літературою. Згодом у структурі київської філії з'являється комісія радянської літератури на чолі з професором Борисом Якубським, аспірантами Леонідом Смілянським і Леонідом Підгайним та семінар теорії і методології літературознавства. До виконання планів роботи цих підрозділів залучалися Яків Савченко, Володимир Державин, Фелікс Якубовський, Ростислав Заклинський, Борис Коваленко, Євген Перлін, Самійло Щупак, Ігор Єрьомін, Олександр Білецький, Василь Бойко, Агапій Шамрай, Микола Плевако, а також молоді дослідники, аспіранти, літературні початківці Григорій Костюк, Давид Копиця, Яків Майстренко, Юрій Лавріненко, Василь Бобинський, Олександр Ведміцький, Євген Кирилюк, Іван Миронець, Юрій Савченко...

Журнал “Червоний шлях” (1929. – № 8(9)) інформує читачів про початок роботи Одеської філії Інституту Тараса Шевченка, яка “ставить собі за мету вивчення й насаджування української культури в Степовій та Західній Україні” й завершує “роботу по випуску спеціального збірника про одеського українського громадського діяча й культурутрегера М.Ф.Комарова”.

Значну науково-організаційну роботу в Інституті здійснював заступник директора, відомий фундатор “Плугу”, авторитетний письменник, журналіст, редактор Сергій Пилипенко. Водночас він очолював Державне видавництво України, був редактором партійних і радянських газет, журналів... Саме завдяки С. Пилипенку розпочалося формування наукової бібліотеки, він жваво підтримував пошуки, які натхненно вів І. Айзеншток, архівних та іконографічних матеріалів, рукописів творів, листів, меморіальних речей українських письменників не тільки у фондах, бібліотеках і музеях України, а й у Москві та Ленінграді.

Уже на 1930 рік Інститут мав велику (понад 70 назв) збірку автографів Шевченка, п'ять оригінальних його художніх робіт (серед них – олійний портрет М. Закревського), автограф поеми Т. Шевченка “Мар'яна-черниця”; сім листів І. Нечуя-Левицького, цінний архів Панаса Мирного, архівні матеріали редакцій журналів “Червоний шлях”, “Плуг” і “Плужанин”, рукописи В. Сосюри, І. Галки, І. Сенченка, П. Панча...

Інститут Тараса Шевченка належав до системи Укрголовнауки, але його тісна співпраця з Українською академією наук неухильно наближала входження цієї установи в академічну систему науково-дослідної діяльності. Оскільки більшовицький режим уже в 1919 році розпочав підпорядковувати всі державні інституції та громадські організації, об'єднання, спілки своїм політичним потребам й ідеологічним завданням, перспектива самоврядного функціонування Академії була ілюзорною. Уже 27 лютого 1921 р. “Вісті” ВУЦВК друкують новий статут Академії наук. Обговорювати цей статут наукова

громадськість не запрошується – він затверджений Радою народних комісарів УСРР, а те, що більшість дійсних членів Академії його не схвалюють і не підтримують, владу не обходить. Адже перший розділ статуту чітко визначає статус Академії: “Всеукраїнська Академія наук є найвища наукова державна інституція УСРР”, тому вона має бути діяльним учасником комуністичного будівництва. Розділ II статуту так визначав це завдання: “а) підтримувати, координувати та планувати всю науково-творчу роботу на терені УСРР *на користь комуністичному суспільству згідно з загальними директивами НКО*; б) стежити за процесом міжнародної науки; в) сприяти розвиткові досягнень і завдань техніки, відповідно до завдань комуністичного будівництва, що утворюється, в цілому і зокрема народного господарства УСРР” [2, 23].

Як бачимо, жодних виразних акцентів на діяльності Академії в гуманітарній сфері не було зроблено, а це свідчило про те, що історико-філологічний відділ не матиме перспектив для подальшого розгортання своїх досліджень. Не дивно, що із запланованих 25 томів “Творів” Пантелеймона Куліша з’явився за редакцією О. Дорошкевича в 1930 р. тільки перший том. Активне дослідження творчості письменника, що засвідчив вихід “Бібліографії праць Куліша та праць про нього”, підготовленої Є. Кирилюком, та поява його популярного нариса “Пантелеймон Куліш”, було незабаром припинене. Як і не судилося академікові С. Єфремову завершити підготовку й видання “Повного зібрання творів Тараса Шевченка” та низки інших масштабних науково-дослідних і видавничих проектів. Адже в новому, уже радянському, затвердженому Радою народних комісарів УСРР, статуті ВУАН серед п’яти відділів історико-філологічного нема. Є, правда, суспільно-історичний, який на другому, після природничо-математичного, місці; далі – народного господарства, педагогічний і медичний. Ніякої традиційної “чистої науки”, тобто жодних фундаментальних наукових досліджень – Академія повинна включатися в соціалістичне будівництво, відновлювати й реконструювати промисловість, упроваджувати індустріалізацію й колективізацію в сільському господарстві.

Комуністичну партію та уряд радянської України дратувала незалежна, часом і демонстративно незгідлива позиція голови управи ВУАН акад. С. Єфремова та неодмінного секретаря ВУАН акад. А. Кримського, які намагалися гальмувати та обмежувати директивні зазіхання Народного комісаріату освіти на науково-організаційну діяльність Академії. Хіба відповідала щоденним практичним потребам комуністичної партії, її ідеологічним запитам така, скажімо, проблематика, як “Перський театр, звідки він узявся та як розвивавсь”, “Історія Туреччини” чи студії над “Словом о полку Ігоревім” або опрацювання давньої української літератури з метою підготовки видань? Приміром, у 1923 році частка видань історико-філологічних наук становила 87% у загальній друкованій продукції ВУАН. Отже, історико-філологічні науки розвивалися значно активніше, ніж природничі й технічні, що не могло не дратувати більшовицьку владу, яка підходила до науки примітивно утилітарно, прагматично, вимагаючи практичної, до того ж негайної віддачі.

Особливе занепокоєння компартійного керівництва викликали студії літератури попередніх періодів – української класики, видання творів відомих і призабутих українських письменників, уведення їхньої творчості в навчальні програми і спецкурси. Влада вимагала послуговуватися соціологічним методом, відмовлятися від формальних пошуків й активно утверджувати марксистсько-ленінське літературознавство. По суті, декретивно нав’язувався вульгарно-соціологічний аналіз творів, який маскувався загалом шляхетними намірами зблизити літературу й читача, сприяти духовному зростанню молодого покоління, відкрити перед українською людиною шлях

до пізнання художніх цінностей. Саме тому на потребу дня, а точніше, на вимогу партійно-радянського керівництва вчені готують нариси, хрестоматії, антології, конспекти, підручники й посібники з історії української літератури, літературно-критичні нариси та статті про Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесю Українку, Василя Стефаника, Олександра Олеса, Володимира Винниченка, Івана Котляревського, Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка, Михайла Коцюбинського, Володимира Самійленка...

Інтенсивно вивчається сучасний літературний процес, найяскравіші творчі постаті, особливо ті, які ініціювали літературні дискусії та брали жваву участь у полеміках, здобуваються на окремі літературні нариси, на літературні портрети. Це передусім Володимир Винниченко, Микола Хвильовий, Максим Рильський, Володимир Сосюра, Іван Сенченко, Олександр Копиленко, Василь Еллан-Блакитний, Михайль Семенко...

Наукова продукція Інституту Тараса Шевченка вже за перші п'ять років діяльності як досвідчених його працівників, так і молодих, зокрема аспірантів, вирізнялася в основному увагою до формостильових пошуків, аналітичною і методологічною глибиною. Щоправда, з кожним роком давалася взнаки зобов'язаність дотримуватися класового підходу та марксистської методології. Проте Інститут виразно здобувався на всеукраїнське визнання й науковий авторитет, про що аргументовано пише академік НАН України В. Дончик, узагальнюючи: "Отже, Інститут Тараса Шевченка за перші п'ять років активною діяльністю (навіть якщо судити по далеко не повністю зібраних даних) своїх провідних дослідників, своєю науковою продукцією як монографічного характеру, так і виданням спеціальних збірників (напр., "Шляхи розвитку української пролетарської літератури: Літературна дискусія (1925–1928)": Зб. мат. Інститут Тараса Шевченка – Кабінет радянської літератури. Упоряд. С. Федчишин. Ред. В. Коряк. – Х.: Укр. роб., 1928. – 382 с.), великою кількістю статей у журналах та газетах поставав помітною силою, досить потужним національним філологічним осередком" [6, 281].

Розширюючи діапазон науково-дослідницьких інтересів, колектив Інституту обговорює питання подальших планів свого розвитку, зокрема, чи залишатися йому Інститутом української літератури, чи нарощувати свій потенціал за рахунок подальшого збільшення плану аспірантської підготовки (так, у 1930 році Інститут мав 21 аспіранта в Харкові й 7 – у Києві) задля поповнення свого складу і для вишів та наукових центрів України фахівцями не лише з української літератури, а й російської, західноєвропейської, літератур національних меншин.

Журнал "Червоний шлях" у вересневому числі за 1930 р. інформує про те, що Інститут Тараса Шевченка перейменовано на Всеукраїнський літературознавчий науково-дослідчий Інститут ім. Т. Г. Шевченка і що значно поширюється обсяг наукової діяльності – "замість 7 кафедр-кабінетів він матиме – 12. Збільшуються також кошти на провадженню інститутом роботу. Цієї ж осені інститут має одержати приміщення для свого літературного музею".

Набирає наукового авторитету й кадрового потенціалу Київський філіал Інституту. Особлива увага зосереджується на підготовці кваліфікованих кадрів через аспірантуру. Плани закладу й сьогодні вражають. Те ж число "Червоного шляху" повідомляє: "У кінці вересня відбувся новий прийом до аспірантури в числі 20-ти на харківський осередок інституту, 10 – на київську філію. Для 1931 – 1932 р. запроектовано прийняти відповідно до збільшення потреб ВИШ'ів і науки – 100 аспірантів, в 1932 – 1933 р. – 150 аспірантів". І справді, наприкінці 20-х, на початку й у середині 30-х років до Інституту вступають на навчання й на роботу такі перспективні науковці, як Юрій Лавріненко, Григорій Костюк, Василь Заєць, Григорій Майфет, Юрій Бойко-

Блохин, Анатоль Костенко, Іван Кошелівець, Семен Шаховський, Леонід Новиченко... Та все наполегливіше і бруталніше розгортається боротьба з будь-якими відступами від марксистського методу в літературознавстві, що означало вишукування в художніх творах, у літературних статтях і літературній критиці проявів націоналістичних ідей, безкласовості, класового примирення, ідеалізації історичного минулого, замилування патріархальністю, прихованого застосування буржуазно-методологічних концепцій, зокрема меншовицько-струвівської “теорії” Переверзева, націонал-демократизму Єфремова, буржуазного формалізму різних ґатунків, попутництва, еkleктизму... Після самогубства Миколи Хвильового, Миколи Скрипника, а ще раніше, у 1926 – 1927 рр., коли був “розгромлений” національний ухил на чолі з Олександром Шумським, і на початку 1930 р., коли відбулася грандіозна провокація-знищення на процесі так званої Спілки Визволення України багатьох учених на чолі з академіком Сергієм Єфремовим, “викриття й розвінчування” української еліти, національної інтелігенції набуває цинічної зловтихи й жорстокої тотальності.

Було репресовано, знищено, заборонено, тавровано не лише окремих діячів науки, культури, літератури, мистецтва, освіти, а й наукові школи, інститути, театри, бібліотеки, видавництва, літературні об'єднання, громадські організації...

Серед, по суті, ліквідованих науково-дослідних інститутів унаслідок арештів і розстрілів їхнього керівництва і працівників, а саме науково-дослідного Інституту історії, Інститут сходознавства і мовознавства, ВУАМЛІНу, паралізованим виявився також Інститут літературознавства ім. Т. Г. Шевченка. ГПУ 1932 року арештовує О. Дорошкевича, у 1933 р. розстрілюють заступника директора С. Пилипенка й А. Річицького, усіх членів комісії західноукраїнської літератури Інституту М. Козоріса, Д. Загула, Д. Рудика. Через рік арештовують співробітника Інституту знаного поета А. Паніва, а в 1935 році було ув'язнено “керівника терористичної і націоналістичної групи проф. М. Зерова”. Далі репресії захоплюють у свою “чорну петлю” П. Филиповича, М. Драй-Хмару, Ю. Лавріненка, А. Лебідя, Марка Вороного. Я. Савченка, Б. Якубського, Л. Підгайного, Ф. Якубовського, А. Костенка, Б. Коваленка, Г. Костюка, Г. Майфета, Є. Шабліовського, якого в 1934 р. було обрано членом-кореспондентом АН УРСР і призначено директором Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Не минуло й року, як у листопаді 1935 р. “активного учасника троцькістсько-націоналістичної організації” Є. Шабліовського було заарештовано й засуджено до п'яти років концтаборів. У 1940 р. додали ще три роки концтаборів. Не врятувалися від репресій і ті працівники Інституту, які ревно “викривали й розвінчували” “ворогів партії і народу”, твердо стояли на ідейно-світоглядній позиції марксистського методу в літературознавстві, – В. Коряк, С. Щупак, П. Колесник...

У 1933 році Інститут Тараса Шевченка, точніше невеличку кількість дивом уцілілих працівників, було передано до Всеукраїнської академії наук, а 14 серпня 1933 р. його було реорганізовано під назвою Науково-дослідний інститут Тараса Шевченка. У 1936 році обидва склади Інституту – харківський, центральний і київський – було об'єднано, долучено до них Комісію Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів (ВУАМЛІН), і на їхній основі постав у 1936 році Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України.

Як “вичистили” каральні органи більшовицького режиму Інститут, засвідчує бодай те, що 1937 року було зафіксовано в установі 20 наукових співробітників, а кількість наукової продукції в 1932–1937 рр. не перевищувала двох-трьох позицій щороку. На 1 січня 1938 року об'єднаний роком раніше з Інститутом фольклору Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка нараховував

усього 14 чоловік. Як розподілилися ці науковці між відділами? Відділ історії української літератури першої половини XIX ст. і шевченкознавства мав у своєму складі 4 працівники, історії української літератури другої половини XIX ст. також чотири, тоді як секція російської літератури – 2, світової – 1 і бібліографічний відділ – 3. Сучасна українська література вже не досліджувалася. Мабуть, не було кому її вивчати. У складі Інституту на автономних засадах функціонував кабінет єврейської радянської літератури, мови й фольклору, у штаті якого було 7 співробітників. Такий критично-ганебний стан української літературознавчої науки пояснювався “шкідництвом троцькістсько-бухарінських, буржуазно-націоналістичних, фашистських шпигунів і диверсантів”, які зірвали роботу Інституту літератури над “виконанням найважливіших завдань по обслуговуванню потреб радянського національно-культурного будівництва”... [7, 208-209].

На жаль, усі ці десятиліття функціонування Інституту літератури в системі комуністичного режиму не можна вважати навіть епізодично сприятливими для розвитку українського літературознавства. Хіба що кілька років хрущовської “відлиги” якоюсь мірою позначилися на духові, на настроях молодих і деяких старших науковців, які намагалися творчо реалізувати ті “проліски” індивідуального самовираження. Згадуються імена Івана Дзюби, Василя Стуса, Івана Світличного, Михайлини Коцюбинської, Юрія Бадзя, Віктора Іванисенка, Івана Ющука, Олекси Ставицького, Леоніда Махновця, Леоніда Коваленка...

Незважаючи на періодичні репресивні акції, тотальний партійно-ідеологічний контроль та пильне стеження з боку КДБ, співробітники Інституту прагнули використати будь-яку можливість для того, щоб поглиблювати дослідження історії української літератури, теорії літератури, світової літератури, компаративістики, проблем шевченкознавства...

Нині Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка – потужний національний центр філологічних наук, який має у своєму складі 154 співробітники, із них 24 доктори філологічних наук, 68 кандидатів наук та 38 докторантів і аспірантів.

Учені Інституту розробляють напрями: естетика, історія й теорія літератури, закономірності розвитку світової літератури, джерелознавче й текстологічне дослідження української літератури, історія слов'янських літератур, методологія літературознавчих досліджень, літературознавча бібліографія та ін.

Відділи: шевченкознавства, рукописних фондів і текстології, української давньої літератури, української класичної літератури, української літератури XX ст., теорії літератури, світової літератури, слов'янської літератури, компаративістики, науково-інформаційний.

У 1936 році Інститут очолив акад. П. Тичина, який був директором до 1939 року. У 1940–1941 рр. директором стає проф. О. Білецький, котрий до того працював на посаді заступника директора Інституту. У роки Другої світової війни Інститут літератури, об'єднаний з Інститутом мовознавства, перебував в Уфі, де ним керував П. Тичина. Після повернення в 1944 році до Києва Інститут літератури очолив О. Білецький, який обіймав цю посаду до 1961 року. Після смерті акад. О. Білецького Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України керуватиме акад. М. Шамота, а в 1978 році його на цій посаді замінить акад. І. Дзеверін, який був директором до 1991 р.

* * *

Драматична історія Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – красномовне свідчення порушення деспотичним режимом принципу і природного механізму самовідтворення інтелектуальної еліти, нарощення національного інтелекту, знищення базової основи духовно-морального самопочуття нації, народу – культури, поневолення творчої ініціативи та

наукового пошуку. І хоча в часи незалежності з'явилися всі можливості для розширення фронту дослідницьких студій і, зрозуміло, самореалізації науковця, проте необхідної державної підтримки саме гуманітарних наук учені так і не дочекалися. Давно назріла не просто потреба, а необхідність інтенсифікації гуманітарних досліджень як одного з важливих чинників гуманітаризації суспільства. Гуманітарні науки, зокрема літературознавство, покликані в наш час – у час глобалізації, а отже, загрози втрати свого національного образу, спотворення національного обличчя – виступати в ролі духовно-морального захисника української нації, сприяти формуванню національного духовного організму як культурної системи, здатної на самовідтворення й відкритої до цивілізаційного діалогу.

Згадуючи події майже столітньої давності, а саме створення української академії наук, яка має, за словами її першого президента, академіка В. Вернадського, “допомагати зростові української національної самосвідомості та української культури”, знову і знову доводиться говорити про роль і значення гуманітарних наук як про важливий стратегічний ресурс, украй необхідний для активізації процесу державотворення й формування консолідованого українського суспільства. Якщо, за Гегелем, наука – це крона духовного світу людини й нації, то обов'язок держави максимально сприяти розвиткові саме гуманітарних наук, для яких “реальним є тільки духовне” [4, 33-34]. Наука невіддільна від освіти та культури, перебуває з ними в органічному зв'язку. Саме тому наука ставить собі за мету бути передусім духовною за своєю сутністю, бо її “мета – це прозирання духу в те, що таке знання” [4, 35].

Згадаймо Івана Франка, який вірив “в силу духа” як передумову й запоруку постання незалежної України, його роздуми і студії про духовність, гуманітаризм як своєрідний інструментарій для самопізнання, духовного самоздійснення, а також – і передусім! – для того, щоби “скріпити національну синтезу”.

Наголошуючи на пріоритеті гуманітарних наук саме в часи державного будівництва в Україні та навального розгортання глобалізаційних процесів, мимоволі звертаємося до статті “Істина в гуманітарних науках” Г.-Г. Гадамера, який стверджував: “Науково-гуманітарне пізнання завжди має в собі щось від самопізнання. Ніде хибна думка не буває такою легкою й такою близькою, як у самопізнанні, але й ніде, де воно вдається, це не означає так багато для буття людини” [5, 38-39].

Означає так багато тому, що науково-гуманітарне пізнання має справу із чуттєвою свідомістю, із духовним змістом, урешті-решт, із духом. “Дух, що, розвинувшись так, усвідомлює себе як дух, є наукою. Наука – це реальність і царство духу, яке він збудував для себе у своєму власному елементі” [4, 32].

ЛІТЕРАТУРА

1. Айзеншток І. Рік роботи Інституту Тараса Шевченка // *Червоний шлях*. – 1927. – № 5.
2. Артемський А. Що таке Всеукраїнська Академія наук (ВУАН). – К., 1931.
3. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934) // *Сучасність*. – 1985. – № 10.
4. Гегель Ф. Феноменологія духу. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004.
5. Гадамер Г.-Г. Істина і метод // *Основи філософської герменевтики: У 2 т.* – К.: Юніверс, 2000. – Т. 2.
6. Дончик В. Українська література ХХ ст. // *Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. 1926–2001: Сторінки історії*. – К.: Наукова думка, 2003.
7. *Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. 1926–2001: Сторінки історії*. – К.: Наукова думка, 2003.
8. Михитась В. На світанку створення Інституту літератури // *Слово і Час*. – 1995. – № 1.
9. Храмов Ю., Руда С., Павленко Н., Кучмаренко В. Рання історія Академії наук України (1918–1921). – К.: Манускрипт, 1993.

Отримано 1.07.2010 р.

м. Київ